

сформованості здатності заробляти гроші характеризує особливості процесу економічної соціалізації особистості на підлітковій стадії, а також є свідченням економічної соціалізованості підлітків на етапі переходу від дитинства до дорослості.

Отже, детермінантами економічної соціалізації особистості на різних вікових етапах, а, особливо, на підлітковому, стають ті фактори, які наділяються особистістю значеннями і сенсами, що відповідають її найбільш вагомим потребам, інтересам, мотивам.

Підсумовуючи сказане, можна додати, що, окрім ціннісно-нормативної та потребової систем, когнітивного, афективного та конативного компонентів, важливою особливістю економічної соціалізації підлітка є бажання самоствердитись, яке на тлі вікового максималізму виявляється у необхідності самореалізації. Остання найчастіше здійснюється через працю, а це, в свою чергу, зумовлює входження підлітка в соціально-економічний простір, де він проходить процес соціалізації під дією усіх перелічених факторів.

Список використаних джерел

1. Бояринцева А. В. Психологические особенности экономической социализации / А. В. Бояринцева // Педагогика. – 1994. – № 4. – С. 12-18.
2. Економічна соціалізація молоді: соціально-психологічний аспект / заг. ред. В. В. Москаленко. – К., 2008. – 336 с.

3. Козлова Е. В. Психологические особенности социализации на разных этапах детства : Дис. ... канд. психол. наук / Е. В. Козлова. – М., 1998. – 150 с.

4. Леонтьев Д. А. Ценностные представления в индивидуальном и групповом сознании / Д. А. Леонтьев // Психологическое обозрение. – № 1. – 1998. – С. 3.

5. Москаленко В. В. Соціальна психологія : Підручник / В. В. Москаленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 624 с.

6. Москаленко В. В. Економічна соціалізація особистості: концептуальна модель / В. В. Москаленко // Соціальна психологія. – 2006. – № 3(17). – С. 3-17.

7. Проблемы экономической психологии. – М. : Изд-во ИП РАН, 2004. – 620 с.

8. Фенько А. Б. Дети и деньги: особенности экономической социализации / А. Б. Фенько // Вопросы психологии. – 2000. – № 2. – С. 94-102.

1. Boyarintseva A. V. Psychological features of economic socialization / A. V. Boyarintseva // Pedagogika. – 1994. – № 4. – P. 12-18.

2. The economic socialization of youth: social and psychological aspects / Gen. ed. by V. Moskalenko. – K., 2008. – 336 p.

3. Kozlova E. V. Psychological features of socialization at different stages of childhood : Abstr. of PhD thesis of psychol. / E. V. Kozlova. – M., 1998. – 150 p.

4. Leontiev D. A. Value concepts in individual and group consciousness / D. A. Leontiev // Psychologicheskoe Obozrenie. – № 1. – 1998. – P. 3.

5. Moskalenko V. Social Psychology : Handbook / V. Moskalenko. – K. : Centr navchal'noi literatury, 2005. – 624 p.

6. Moskalenko V. Economic socialization: a conceptual model / V. Moskalenko // Social'na Psychologiya. – 2006. – № 3(17). – P. 3-17.

7. Problems of Economic Psychology. – Moscow : Izdatel'stvo IP RAN, 2004. – 620 p.

8. Fenko A. B. Children and money: especially economic socialization / A. B. Fenko // Voprosy Psychologii. – 2000. – № 2. – P. 94-102.

Надійшла до редколегії 29.09.13

А. Некипелова, студ.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ В ПУБЕРТАТНОМ ПЕРИОДЕ

В статье рассмотрены основные подходы к пониманию процесса экономической социализации личности в пубертатный период, а также социально-психологические детерминанты вхождения подростка в мир экономики.

Ключевые слова: экономическая социализация, подросток, мир экономики, социально-психологическая сущность.

A. Nekipelova, student

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF ECONOMIC SOCIALIZATION IN PUBERTY

The article describes the main approaches to understanding the process of economic socialization during puberty, and the social and psychological determinants of entry into the world economy by teenager.

Key words: economic socialization, teenager, world of economy, social and psychological substance.

УДК 316.614

М. Огороднічук, студ.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

СОЦІАЛЬНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОЦЕСУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКА

В статті розглядається специфіка процесу соціалізації підлітка в сучасному суспільстві та особливості підліткового віку як такого. Представлені основні соціальні та психологічні детермінанти, які обумовлюють процес соціалізації. Розкрито ряд проблем, пов'язаних з порушенням соціалізації, які проявляються на соціальному та індивідуально-психологічному рівні.

Ключові слова: суспільство, соціалізація, сім'я, девіантна поведінка, особистість.

Специфіка сучасного суспільства, рівень розвитку культури та процес світової глобалізації сприяють тому, що практично будь-яка сфера життя індивіда обумовлюється саме суспільними процесами та нормами. Кожна людина більшою або меншою мірою є частиною глобальної суспільної системи. Успішність процесу інтегрування в це суспільство та способи існування в ньому є тими чинниками, які формують процес життєдіяльності та існування особистості як такої.

Даний процес визначається як соціалізація, яка передбачає комплексне засвоєння індивідом певних соціальних ролей та інтеграцію особистості до певної соціальної групи. Ефективність здійснення соціалізації визначає подальші можливості особистості у даній суспільній реальності. Саме завдяки здійсненню соціалізації дитина перетворюється на особистість, стає суб'єктом

своєї діяльності, набуває знань та навичок, що є характерними для певного суспільства.

Варто зазначити, що більшість актуальних суспільних проблем є наслідком порушення процесу соціалізації окремих представників цього суспільства. Саме тому вивчення соціальних і психологічних чинників порушення соціалізації являє собою актуальну наукову і соціальну проблему сучасності.

Важливим аспектом вивчення факторів соціалізації підлітка виступає специфіка даного вікового періоду. Адже він характеризується процесом інтенсивного становлення життєвої позиції, формуванням поглядів, уявлень, прагнень. У цей період особистість засвоює (або не засвоює) постулати моралі та моральності, набуває громадянської позиції. Труднощі становлення у підлітковому віці обумовлені також особливостями психіки:

© Огороднічук М., 2014

підвищеною збудливістю, нестійкістю нервової системи, фізіологічними та іншими специфічними процесами.

Індивідуальна поведінка, діяльність та соціальна активність особистості в цьому віковому періоді є процесом, який має складну внутрішню структуру. Поведінкові прояви підлітка представляють собою соціально детермінований і психологічно мотивований процес, який об'єктивується у здійсненні тих дій, які порушують соціально-нормативний порядок, або тих, які сприяють нормальному функціонуванню та розвитку суспільства. Посилення інтересу до своєї особистості в цей період є умовою цілеспрямованої самоосвіти й самовиховання. Для підлітків провідним центром усього розвитку стає особистісне самовизначення.

Визначення вектору і потенціалу подальшого життєвого шляху виступає афективним центром життєвої ситуації, навколо якої структуруються психічні процеси, поведінка, інтереси та діяльність.

Ключовим аспектом даного періоду на рівні соціально-психологічного буття виступає розвиток соціальної компетентності як основної складової здатності особистості в процесі спілкування та взаємодії набувати нових соціальних контактів та зміцнювати уже набуті. Цей процес детермінується здатністю до соціального порівняння, що дозволяє виявити і оцінити характерні риси інших представників суспільного середовища. Спираючись на ці оцінки, підлітки диференціюють певний фрагмент соціуму і формують власний соціальний простір. Актуальним на даному етапі є принцип схожості інтересів, поглядів, що дозволяє компенсувати кількість значимих соціальних зв'язків їхньою якістю та глибиною. При цьому інтимність стає обов'язковим атрибутом дружби з ровесником однієї статі.

В цілому феномен соціалізації підлітка являє собою процес і результат засвоєння та активного відтворення індивідом соціального досвіду, що реалізується у спілкуванні та діяльності. Соціалізація може здійснюватися як в умовах стихійного впливу на особистість різноманітних обставин життя в суспільстві, які мають іноді характер різноспрямованих факторів, так і в умовах виховання, тобто цілеспрямованого формування особистості [9].

Г. М. Андрєєва під соціалізацією розуміє процес становлення соціального "Я" людини завдяки залученню індивіда до культури, навчання і виховання, що сприяє набуттю ним соціальної природи [1]. О. В. Вакуленко зазначає, що соціалізація охоплює всі сфери життєдіяльності індивіда та впливає на вибір способу життя та формування соціально-активної особистості [5].

Соціалізація виступає формою відповіді внутрішньо особистісного змісту індивіда на зовнішні впливи оточення, що реалізуються на базі індивідуально-психологічних засад людини. Процес соціалізації досягає певного ступеня завершеності при досягненні особистістю соціальної зрілості, що характеризується здобуттям підлітком інтегрального соціального статусу. Чинники порушення процесу соціалізації можуть знаходитись як у сфері внутрішньо-особистісного базису людини, так і в сфері зовнішніх процесів, що здійснюють формуючий вплив на особистість.

Порушення соціалізації підлітка зручно розглянути через призму поняття соціальної дезадаптації, що в даному контексті визначається як порушення системи "особистість-суспільство", внаслідок чого відбувається дисфункція індивідуальної інтеграції в соціальну єдність і особистісні труднощі у взаємодії з нею.

Залежно від природи, характеру і ступеня дезадаптації виділяють патогенну, психосоціальну і соціальну адаптацію підлітків. Патогенна дезадаптація викликана відхиленнями, патологіями психічного розвитку та нервово-психічними захворюваннями, в основі яких лежать функціонально-органічні ураження нервової системи. Пато-

генна дезадаптація за ступенем і глибиною свого прояву може носити стійкий, хронічний характер (психози, психопатії) і такий, що коригується. Останній викликаний психогенними факторами соціальної природи – несприятливою соціальною, шкільною, сімейною ситуацією.

Психосоціальна дезадаптація пов'язана із статевовіковими і індивідуально-психологічними особливостями підлітка, які обумовлюють його важковиховуваність, що вимагає індивідуального педагогічного підходу. За своєю природою і характером різні форми психосоціальної дезадаптації також діляться на стійкі (акцентуації характеру, дефекти емоційно-вольової та мотиваційно-пізнавальних сфер тощо) і тимчасові, нестійкі (статевовікові особливості кризових періодів розвитку дитини, психічні стани) форми.

Соціальна дезадаптація проявляється у порушенні норм моралі і права, асоціальних формах поведінки й деформації системи внутрішньої регуляції, референтних і ціннісних орієнтацій, соціальних установок. Йдеться про порушення процесу соціального розвитку, соціалізації індивіда, коли має місце порушення як функціональної, так і змістовної сторони соціалізації. При цьому порушення соціалізації можуть бути викликані як прямими десоціалізуючими впливами (демонстрація найближчому оточенню зразків і установок девіантної поведінки), так і непрямыми десоціалізуючими впливами, коли має місце зниження референтної значущості провідних інститутів соціалізації (сім'я і школа) [6].

Нестабільність у соціальній, політичній та економічній сферах суспільства значно розширює спектр соціально-педагогічних і соціально-економічних чинників, які активно стимулюють порушення процесу соціалізації. Серед них одну з провідних позицій посідають такі фактори, як кризові явища в родині – порушення структури і функцій сім'ї, погіршення умов утримання дітей.

Це пояснюється тим, що саме в сім'ї дитина отримує перші навички спілкування, поведінки, накопичує перший "багаж" знань, саме тут формуються перші звички. Від того, в яких умовах відбувається виховання, залежить формування духовних потреб, (ідеалів, моральних, ідейних і пізнавальних інтересів) культурних цінностей [7].

Проте, дуже часто сім'я, як інститут соціалізації, не завжди є готовою до виконання цієї ролі. У такому випадку родинне виховання в цілому трансформується у деструктивний чинник соціалізації.

В цілому можна виділити три основні групи негативних явищ, що знижують ефективність сімейного виховання:

- несприятливі матеріально-побутові умови життя сім'ї;
- несприятливий соціально-психологічний клімат у сім'ї;
- психолого-педагогічна невідповідність батьків до виховання дітей.

Ці групи негативних внутрішньо сімейних процесів тісно взаємопов'язані і можуть в різній мірі впливати на формування особистості. У вихованні підлітка визначальним є соціально-психологічний клімат у сім'ї, психолого-педагогічна культура батьків, моральна спрямованість сім'ї як соціального інституту [2].

Ще одним важливим чинником, що впливає на успішність соціалізації особистості є референтна група. Орієнтація на норми і цінності групи однолітків відіграє велике значення в засвоєнні особистістю соціального досвіду. Специфіка тої чи іншої референтної групи здійснює визначальний вплив на характер соціального становлення особистості. Саме тому формування кола близьких друзів є відповідальним елементом виховного процесу, який має коригуватися як з боку батьків, так і самою особистістю – на базі вже отриманих знань, уявлень та очікувань щодо актуального соціального оточення.

Будучи членом певної групи, індивід успішно соціалізується тоді, коли його поведінка відповідає груповим очіку-

ванням, коли він змінює свою поведінку у відповідності з цими очікуваннями, тобто він підпорядковується прийнятним нормам. Процес соціалізації в нормі передбачає інтегрування індивідуальних соціальних норм і цінностей.

Навряд чи це відбудеться, якщо індивід не розділяє норми і цінності, що прийняті в групі, і дотримується їх тільки під груповим тиском чи з остраху покарань. Отже, успішний процес соціалізації підлітка протікає тільки тоді, коли він знаходить референтну групу, колектив школи, класу, і зовнішні норми цієї групи переходять у внутрішній план регуляції поведінкою підлітка. Негативний, антисоціальний характер функціонування референтної групи може виступити чинником, який обумовлює розвиток девіантної поведінки особистості. Девіантна поведінка визначається як система вчинків, що відхиляються від загальноприйнятої норми, яка може стосуватись психічного здоров'я, права, культури і моралі [8].

Л. Бенько виділяє такі чинники, які зумовлюють девіантну поведінку:

- недостатність розумового розвитку в цілому (але не патологія) – цей фактор стає на заваді правильному самоаналізу поведінки і прогнозування її наслідків;
- недостатність самостійного мислення, внаслідок чого стає більшою конформність і навіюваність;
- низька пізнавальна діяльність, зрідненість і нестійкість духовних потреб [4].

Причин виникнення соціальних відхилень дуже багато і вони дуже різні. Звичайно, всі вони в процесі розвитку суспільства видозмінюються. Але основним джерелом відхилень є соціальна нерівність. Головним у процесі девіантної поведінки є не сам по собі рівень задоволення матеріальних і духовних потреб, а розрив у можливостях їх задоволення для різних соціальних груп.

Окрім соціальних чинників порушення процесу соціалізації існує також ряд психологічних та психофізіологічних факторів, які мають значний вплив на порушення процесу входження особистості в соціальний простір.

Одним з найкритичніших періодів утвердження особистості в соціумі є пубертатний період. Саме в цей час психофізіологічні зміни мають найбільш впливовий характер на процес соціалізації особистості. До таких психофізіологічних передумов можна віднести такі зміни, що відбуваються у структурі особистості підлітка на рівні психологічних та поведінкових проявів:

1. Прискорений і нерівномірний розвиток підлітка під час статевого дозрівання: нерівномірність розвитку серцево-судинної та кістково-м'язової систем, обтяжливий психічний і фізичний стан; "гормональна буря", викликана підвищеною активністю ендокринної системи в період статевого дозрівання, яка проявляється в емоційній нестійкості, непередбачуваності настрою.

2. Зміни в характері взаємовідносин з дорослими, батьками, вчителями, що виражаються в підвищеній конфліктності і пояснюються такими причинами:

- так званий конфлікт "моралей", коли мораль підпорядкування замінюється мораллю рівності;
- відчуття дорослості, реакція емансипації, вивільнення від впливу дорослого;
- підвищена критичність по відношенню до дорослих при одночасній увазі до думки однолітків.

3. Зміни в характері взаємовідносин з однолітками, як з представниками своєї, так і протилежної статі:

- активне формування потреби спілкування з однолітками, яке загострюється
- прагнення до самоствердження, що в певних несприятливих умовах може виявлятися у різних формах асоціальної поведінки [3].

Таким чином, можна виокремити низку таких соціальних і психологічних чинників, що виступають провідними детермінантами соціалізації особистості:

- психологічний клімат та ідеологічне підґрунтя родинного виховання;
- специфіка перебігу навчального процесу, досвід спілкування з викладачами;
- вплив референтної групи;
- особливості психофізіологічного субстрату розвитку особистості;
- особистісні переконання та очікування підлітка, що сформувались на попередніх етапах соціалізації.

Дисфункціональний вплив будь-якого із зазначених фрагментів реальності соціально-психологічного простору підлітка може призвести до порушення процесу соціалізації та виступити у якості деструктивних впливів на даний процес.

Список використаних джерел

1. Андреева Г. М. Социальная психология: Учебник для высших учебных заведений / Г. М. Андреева. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 365 с.
2. Балцевич В. А. Семья и молодежь: профилактика отклоняющегося поведения / В. А. Балцевич. – Л.: Университетское, 1989.
3. Беличева С. А. Основы превентивной психологии / С. А. Беличева // Социальное здоровье России. – 1994.
4. Бенько Л. Нормативна і девіантна поведінка особистості в умовах соціалізації / Л. Бенько // Соціальна психологія. – № 3(29). – 2004. – С. 14-17.
5. Вакулєнко О. В. Взаємозв'язок здорового способу життя та процесу соціалізації особистості / О. В. Вакулєнко // Український соціум. – 2003. – № 1(2). – С. 123-128.
6. Вестник Челябинского государственного университета. – 2009. – № 14(152).
7. Организация и методика клубной работы с детьми и подростками. – М., 1982.
8. Кон И. С. Психология ранней юности / И. С. Кон. – М.: Просвещение, 1989.
9. Петровский А. В., Ярошевский М. Г., Психологический словарь / А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат. – 373 с.
10. Конева О. Б. Неблагополучная семья и девиантное поведение: социально-психологические признаки / О. Б. Конева // Специальный выпуск. – С. 44-50.
1. Andreeva G. M. Social Psychology: A Textbook for higher education / G. M. Andreeva. – M.: Akspekt Press, 2004. – 365 p.
2. Baltsevich V. A. Family and youth: prevention of deviant behavior / V. A. Baltsevich. – L.: Universitetskoye, 1989.
3. Belicheva S. A. Basics of Preventive Psychology / S. A. Belicheva // Social'noe zdorov'e Rosiyi. – 1994.
4. Benko L. Normative and deviant individual behavior in terms of socialization / L. Benko // Social Psychology. – № 3(29). – 2004. – P. 14-17.
5. Vakulenko O. V. Relationship of healthy lifestyles and the process of socialization / O. V. Vakulenko // Ukrains'kyi sotsium. – 2003. – № 1(2). – P. 123-128.
6. Bulletin of the Chelyabinsk State University. – 2009. – № 14(152).
7. Organization and methods of the club's work with children and teenagers. – M., 1982.
8. Kon I. Psychology early adolescence / I. Kon. – M.: Prosveschenie, 1989.
9. Petrovskiy A. V. Psychological Dictionary / A. V. Petrovskiy, M. G. Yaroshevskiy. – 2nd ed., Rev. and ext. – M.: Politizdat. – 373.
10. Konev O. B. Troubled family and deviant behavior: social and psychological signs / O. B. Konev // Special Issue. – P. 44-50.

Надійшла до редколегії 13.02.14

М. Огороднийчук, студ.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

СОЦИАЛЬНЫЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ПРОЦЕССА СОЦИАЛИЗАЦИИ ПОДРОСТКА

В статье рассматривается специфика социализации подростка в современном обществе и особенности подросткового возраста как такового. Представлены основные социальные и психологические детерминанты, которые обуславливают процесс социализации. Раскрыт ряд проблем, связанных с нарушением социализации, проявляющийся на социальном и индивидуально-психологическом уровне.

Ключевые слова: общество, социализация, семья, девиантное поведение, личность.

M. Ogorodnijchuk, student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF SOCIALIZATION OF ADOLESCENTS

The article describes the specifics of the process of socialization teenager in today's society and the teenage itself. We describe the basic social and psychological determinants that lead to the process of socialization. We uncovered the problems associated with the violation of socialization, which are manifested in the social and individual psychological level.

Keywords: society, socialization, family, deviant behavior, personality.

УДК 159.923.2:316.663

А. Одінцова, асист.
Херсонський державний університет, Херсон

РОЛЬОВА ІДЕНТИЧНІСТЬ ТА РОЛЬОВА ВАРІАТИВНІСТЬ ЯК ФАКТОРИ ГАРМОНІЙНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

У статті наводиться спроба розглянути рольову ідентичність та рольову варіативність як фактори, що спрямовують особистість до глибшого розвитку. Поняття "життєвої ролі" розкривається через такі поняття, як: "життєвий сценарій", "життєва позиція", "життєва лінія", "стратегія життя" та "життєва перспектива".

Ключові слова: рольова ідентичність, рольова варіативність, життєва роль, життєвий сценарій, життєва позиція, життєва лінія, стратегія життя, життєва перспектива.

Постановка проблеми. Розвиток особистості більшою мірою залежить від можливості людини проявляти себе, свої можливості, риси свого характеру у суспільстві під час взаємодії з навколишніми. Відтак, актуальність дослідження зумовлено важливістю гармонійного розвитку особистості, задля комфортного її існування, а метою статті є визначення впливу рольової ідентичності та рольової варіативності на характер життєвих ролей, що виконує особистість, та на можливість прояву особистістю своєї самості.

Аналіз досліджень з проблеми. О. М. Леонтьєв писав про те, що "...особистість не народжується, особистість стають... Особистість є відносно пізній продукт суспільно-історичного і онтогенетичного розвитку людини... Особистість як спеціальне людське утворення... Як і свідомість людини, як і її потреби... особистість людини теж "виробляється" – створюється суспільними відносинами, в які індивід вступає у своїй діяльності. Та обставина, що при цьому трансформуються, змінюються і деякі її особливості як індивіда, становить не причину, а наслідок формування особистості" [5, с. 176-177]. Ця думка нашою нас на ідею про те, що особистість в процесі свого розвитку в умовах громадського середовища (в умовах суспільних норм, правил, моделей поведінки тощо), засвоює певні ролі, аналоги тих, кого вона бачить під час дорослішання (ролі оточуючих людей, літературних героїв та суспільних діячів), що і детермінують розвиток її особистості, а неповторність набору цих ролей, робить її унікальною.

Велике значення у формуванні Я-концепції особистості мають уявлення людини про себе як про суб'єкта ролі (рольова ідентичність), а також кількісний та якісний комплект цих ролей (рольова варіативність). За П. П. Горностаєм, рольова ідентичність – це відчуття і переживання себе суб'єктом певної ролі, властивість особистості, зумовлена інтеграцією людини у різних соціальних групах, де їй властиві деякі групові ролі; а рольова варіативність – це компонент рольової компетентності, багатство та якісна різноманітність рольового репертуару особистості [3].

Життєві ролі пов'язані з такими характеристиками життя людини, як стиль життя, сенс життя та життєвий сценарій (життєвий шлях).

На думку Л. І. Анциферової, унікальність людського існування полягає у тому, що людина здатна мати власне ставлення, займати оцінюючу позицію до життя взагалі і до свого, особливо. Вона здатна розпоряджатися ним і навіть – що вже зовсім немислимо для інших істот у природі – по своїй волі піти з життя. Таким чином,

Л. І. Анциферова розглядає життя людини як розгорнуту в часі систему виборів. В основі цієї системи є базальний вибір – між життям і смертю. Кожній людині протягом життя доводиться робити багато екзистенціальних, тобто щодо самої суті свого існування, виборів. Все життя людини являє собою ланцюг переходів з одного життєвого світу в інший. Вона потрапляє в нові системи соціально-психологічних зв'язків, в незвичні обставини, з матеріалу яких вона повинна створити свій новий унікальний життєвий світ і оволодіти новими способами життя [2].

З іншого боку, питання часто піднімається не настільки радикально, і смерть не розглядається як альтернатива, що лежить в основі життєвого шляху. К. А. Абульханова-Славська розглядає життєвий шлях людини як її здатність організовувати свою долю за власним задумом, нею виділяються типи життєвих стратегій на основі двох критеріїв: ініціатива і відповідальність [1].

П. Жане вважає, що життєвий шлях – це еволюція особистості, послідовність вікових етапів її розвитку, етапів її біографії [1, с. 15].

На думку С. Л. Рубінштейна [7], життєвий шлях необхідно розглядати як ціле, хоча в кожному окрему мить людина є залученою до окремих ситуацій, пов'язаною з окремими людьми, здійснює окремі вчинки. Одиницею аналізу життєвого шляху вважав співвідношення трьох компонентів:

- ставлення до предметного (наочного) світу;
- до інших людей;
- до самого себе.

Для С. Л. Рубінштейна життєвий шлях – це не тільки рух людини уперед, а й також рух у гору, до вищих, досконаліших форм, до кращих проявів людської сутності. В розумінні С. Л. Рубінштейна, рух у гору – це рух до людської досконалості, тобто етичної, соціальної, психологічної довершеності.

Ш. Бюлер говорить про життєвий шлях як про індивідуальне, особистісне життя в динаміці [8].

У своїх працях К. А. Абульханова-Славська зробила спробу цілісного розгляду життєвого шляху людини з урахуванням взаємодії зовнішніх і внутрішніх факторів. Автор пропонує розглядати життя як завдання або проблему, а людину – як потенційного суб'єкта власного життя. В роботі "Стратегія життя" [1] для характеристики життєвого шляху К. А. Абульханова-Славська вводить поняття "життєва позиція", "життєва лінія", "стратегія життя", "життєва перспектива".

Життєва позиція – це життєві відносини, спосіб їх реалізації, що відповідають (чи не відповідають) потре-